

Mürsəl İrəvanlı,
Yazıçı-publisist,
M. Qorki adına
Beynəlxalq
mükafat laureatı
Gəncə şəhəri

(əvvəli ötən sayımızda)

IV yazı

...İstər Şərqi, istərsə də Qərbi Azərbaycan ərazilərinin gah Osmanlı, gah da Səfəvi qoşunlarının aramsız hücumlarına məruz qalması, kənd və şəhərlərin tez-tez döyüş meydanına çevrilməsi də yerli əhalinin normal həyatını pozur, gündəlik güzəranın pisləşdirirdi. Ona görə də imkanı olan şəxslərin sakit uçqarlara çəkilməsi, nisbətən rahat yerlər axtarması prosesi gərdirdi.

XVII əsrin əvvəllərində İran-Osmanlı çəkişmələri dövründə orada yaşayan erməni əhalisinin xeyli hissəsi Azərbaycana qaçıb gəlmişdi.

1635-ci ildə Sultan IV Muradın qoşunları Naxçıvanı işğal etmiş və şəhəri tamam dağıtmışdı. O vaxt Ordubad, Təbriz, Culfa əhalisinin əksər hissəsi də yurdsuz-yuvasız qalmışdı.

1668-ci illərdə Azərbaycana yürüş edən Stepan Razin Xəzərsahili və Kürsahili kənd və qəsəbələri talayıb yerli əhalinin xeyli qismini öz yurdundan qovaraq çıxarmışdı.

lan və qarət üçün onlara geniş şərait yaradırdı. Hətta I Pyotr qənimətin hamısını talançılara bağışlanması barədə göstəriş də vermişdi.

Bundan sonra talan və qarətə məruz qalan yerlərə qaranam bəsləyən əhali gətirib yerləşdirilirdi. Həmin dövrdə Krimdən, Kubandan və Şimali Qafqazdan xeyli əhali öz yurdlarından qaçıb getməyə məhkum olmuşdu. Bu proses I Pyotr

Siyasi aldatma və fitnəkarlıq yolu ilə o zaman başqa xanlıqlarla Fətəli xanın arasını vururdular. Diplomatik hədələmələr, təhrik və məhdudiyyətlər, fitnələr nəticəsində 1778-ci ildə Hidayət xan Fətəli xana qarşı açıq müharibəyə başladı. Bu toqquşmalar dövründə də əhalinin kütləvi olaraq öz ev-eşiyindən qovulması və köçürülməsi halları baş verirdi, talanlar və qarətlər əhalinin normal həyatını pozurdu

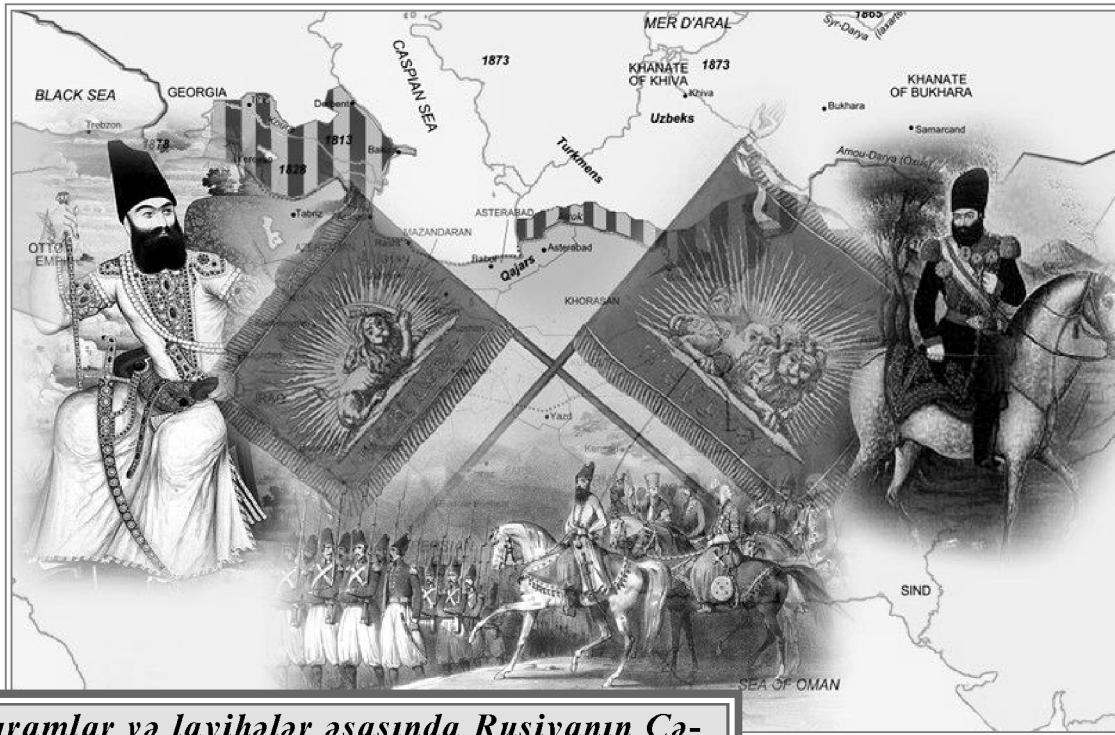
girməyə böyük ehtiyacımız vardır... biz türkləri buraya buraxa bilmərik..."

Bu məqsədlə həm gizli, həm də açıq şəkildə böyük iş aparılır, Qafqazın coğrafiyası və əhalisinin tərkibi geniş şəkildə öyrənilir, bu məqsədlə elmi ekspedisiyalar ön plana çəkilirdi. I

Gürcüstana qoşun çəkib Kartli və Kaxetiyanı tarmar etdi. Sonra Gəncə və Bakı üzərinə hücumu başlandı. **Beləliklə, Azərbaycan əraziləri yeni vuruşlara meydan oldu. Yəni də arxasız, dayaqsız millət talanlara, qarət və yerdəyişmələrə məhkum edildi. Bir**

qaz, İran və Hindistanla ticarət əlaqələri genişləndirilirdi. Bunu isə çox böyük strateji əhəmiyyəti var idi və bundan xüsusi məqsəd güdüldü. Tacirlərin vasitəsilə yerli vəziyyətə dair zəngin material əldə olunurdu. Məsələn, erməni nümayəndəsi Mirzabek Va-

El köçdü, yurdum qaldı

O dövrdə xüsusi proqramlar və layihələr əsasında Rusiyanın Cənubi Qafqaz, İran və Hindistanla ticarət əlaqələri genişləndirildi. Bunu isə çox böyük strateji əhəmiyyəti var idi və bundan xüsusi məqsəd güdüldü. Tacirlərin vasitəsilə yerli vəziyyətə dair zəngin material əldə olunurdu. Məsələn, erməni nümayəndəsi Mirzabek Vahanovun çatdırdığı məlumatda Fətəli xanın İran nümayəndəsini soyuq qarşılama, Qafqazdan Kərim xanın ordusuna göndərilən atların qabağının kəsilməsi, İran ordusunun güclənməsini onun istəməməsi və s. xəbərlər verirdi

Rusiyada əvvəllər də mövcud olan cənuba maraqlı I Pyotr dövründə daha da güclənmişdi. Ona görə də, o, müxtəlif vasitələrlə cənuba yeni ərazilər əldə etmək məqsədilə ciddi cəhdlər göstərirdi. Tayfalararası ədavət yaratmaq, talan və qarətlər təşkil etməklə, cənub xalqlarının arasını vurmaqla "parçala, hökmranlıq et" siyasəti yeridirdi.

1711-ci ildə Volqaboyu və Həştərxan quberniyalarına talançılıq yürüşləri təşkil olunmuşdu. Bundan istifadə edərək qubernator Pyotr Apraksinə isə Kubana yürüş etmək əmri verilmişdi.

Kubanın tatar kəndləri dağıdılmış, qarət edilmiş və yandırılmışdır. Kalmık xanın döyüşçülərini öz tərəfinə çəkən Apraksin ta-

dövründən sonra da davam etmişdir. N.Şavrov o zamanlı köçürmə siyasətindən bəhs edərək yazırdı: "...Əgər Ön Qafqaza, xüsusilə də Azərbaycan torpaqlarına bir milyon rus əhalisi köçürülsə, onda yerlərdə bizim orduya kömək edən çox güclü qüvvəmiz olar... Bununla da şübhəsiz Dağistan, Türkiyə, İran, gürcü, erməni və başqa xalqların hesabına bir-birindən ayrı salınacaq və bu onların bizim əleyhimizə birləşməsinə əngəlləyəcək. (Bax: N.Şavrov, I Protrun Qafqaz siyasətinin nəticələri, II kitab, Sankt Peterburq, 1839, səh. 58).

Tarixi qaynaqlardan bəllidir ki, I Pyotr cənub siyasəti olduqca mürəkkəb idi. O, deyirdi: "Bizim Kaspi dənizi sahillərini ələ ke-

Pyotr bu bölgəyə birbaşa özünün etibar etdiyi yaxın adamlarını nümayəndə si-fətəli göndərirdi.

Onun 1722-ci ildə cənuba hərbi səfərində məqsəd Dərbənd, Bakı, Şamaxı, Salyan və Xəzər dənizinin qərb və cənub sahillərini ələ keçirmək idi. Bu işdə əlbəttə ki, gürcü çarı IV Vaxtanq ona kömək edirdi. Ermənilər isə həmişə olduğu kimi I Pyotr bu yerlərə yürüşünü böyük intizar və həyəcanla gözləyirdilər. Çünki Çar Azərbaycanın istənilən güşəsində onlara müstəqil muxtariyyət verilməsinə söz vermişdi. Bir qədər sonra Çar Rusiyanın Qafqazda xeyli ərazi zəbt etməsi və İranla saziş imzalaması Osmanlıları müdaxiləyə cəlb etdi. 1723-cü ilin yazında Ərzurum paşası Xosrov Əfəndi

tərəfdən də əcnəbi dövlətlər, o cümlədən Fransa və İngiltərə də Azərbaycana olan maraqlarını gizlətmir, diplomatik yollar axtarırdılar. Alovlanmış üsyanlar, ələlxüsus da talanlar əhaliyə rahatlıq vermirdi. Döyüşlər zamanı sakinlərin çox hissəsi əsir aparılır, başqa yerlərə sürgün olundular. XVIII yüzilliyin ikinci yarısında Şimali və Ön Qafqazın hissə-hissə rusların cənginə keçməsi, yerli tayfalar arasında ədavət salan diplomatiyanın güclənməsi də əhalini narahat edir, öz yurd-yuvasından laxladırı. Həmin dövrdə ticarətin təşkili məqsədilə erməni və rus millətindən olan əhali müəyyən ərazilərdə yerləşdirildi. Təkcə qubalı Fətəli xan İrandan gətirilmiş üç yüzdən bir qədər çox erməni ailəsini bölgənin xüsusi bəy malikanələrində yerləşdirməyə göstəriş vermişdi. Xanı inandırmışdılar ki, bu tacir erməni ailələri xanlığın inkişafında müstəsna xidmət göstərəcək.

O dövrdə xüsusi proqramlar və layihələr əsasında Rusiyanın Cənubi Qaf-

hanovun çatdırdığı məlumatda Fətəli xanın İran nümayəndəsini soyuq qarşılama, Qafqazdan Kərim xanın ordusuna göndərilən atların qabağının kəsilməsi, İran ordusunun güclənməsini onun istəməməsi və s. xəbərlər verirdi.

Adı hallanan Mirzabek Vahanov əslində Həştərxan quberniyası dəftərxanasının gizli xəfiyyə xidməti sahəsinin mayoru olmuş, ən fəal agent kimi Dağistan, Azərbaycan və İran barədə ciddi məlumatları toplamışdı.

Siyasi aldatma və fitnəkarlıq yolu ilə o zaman başqa xanlıqlarla Fətəli xanın arasını vururdular. Diplomatik hədələmələr, təhrik və məhdudiyyətlər, fitnələr nəticəsində 1778-ci ildə Hidayət xan Fətəli xana qarşı açıq müharibəyə başladı. Bu toqquşmalar dövründə də əhalinin kütləvi olaraq öz ev-eşiyindən qovulması və köçürülməsi halları baş verirdi, talanlar və qarətlər əhalinin normal həyatını pozurdu.

Cavad qalası ələ keçirildikdən sonra oradakı əhali kənd təsərrüfatı işləri ilə məşğul olmaq üçün Rəştə və Ənzəliyə köçürüldü.

Agent Vahanovun xəyanətini, Dərbənd tacirləri Poqos Qavadilov, Georgi Abramov, keşiş Xozi Qasparov, Sukuas Ayyazov (o, həm də Gilan xanının agentli olmuşdur) və Petros İvanyanın yalan məlumatlar verdiklərini anladıqdan, yaxşılığa qarşı yamanlıq gördükdən sonra Fətəli xan Narınqalada və digər bəy malikanələrində vaxtilə yerləşdirdiyi və himayə etdiyi ermənilərdən səs-siz-səmirsiz bu yerləri tərk etməyi və onlara çəkilən xərcin bir hissəsini qaytarmalarını tələb etdi.

(ardı gələn sayımızda)